

Historische Kring Zuidhorn

11e jaargang nr. 1 juni 2021

In dit nummer:

Twée geloven op één
kussen

Doopsgezinde
Vermaningen in en om
Noordhorn

De laatste Snik

Oosterburg en
Vette Koe

Wie voor een dubbeltje
geboren is

Marinus Viets

Losse nummers € 2,50

Periodiek van de Historische Kring Zuidhorn

11e jaargang nr. 1

Juni 2021

Redactie

Nico Attema

Joop Cleij

Kees Kugel

Jan van Weerden

Druk

RCG Groningen

Bestuur van de HKZ

Voorzitter

P. H. Pellenbarg

Secretaris

J. Wijbenga

secretarishkz@gmail.com

Penningmeester

A. Fennema

Overige leden

G. van Agteren-Birza en H. Koot

Archief

A. Beuse

secretarishkz@gmail.com

Website

www.historischekringzuidhorn.nl

Inhoud

Van de voorzitter	Blz. 3
Twee geloven op één kussen	Blz. 4
Doopsgez. vermaningen in en om Noordhorn	Blz. 10
De laatste snik	Blz. 14
Oosterburg en Vette Koe	Blz. 17
Wie voor een dubbeltje geboren is	Blz. 23
Marinus Viets	Blz. 25

ISSN: 2589-2487

Illustratie op titelblad: de snik van Datema in de zwaairom van de schipsloot aan de Brilweg. Geschilderd door J. Cleij.

Historisch besef

De COVID 19 ('corona') pandemie houdt ons nu al meer dan een jaar in de greep. Ze zal ongetwijfeld in onze collectieve herinnering overeind blijven als een wereldomspannende gezondheidsramp, die voluit vergelijkbaar is met de andere bekende 'wereldgriep' episodes uit de vorige eeuw: de Spaanse griep (in 1918-1920, met vele tientallen miljoenen doden), de Aziatische griep (1957, één miljoen doden), en de Hongkong griep (1968, 700.000 doden). Voor veel mensen zal de herinnering aan de Mexicaanse griep (2009-2010) wat levendiger (want korter geleden) zijn maar die gaf 'slechts' 14.000 doden, en dat steekt schriel af bij de meer dan drie miljoen coronadoden die we nu wereldwijd al tellen. Ja, wij en zeker ook onze kinderen zullen het onthouden en doorvertellen, het wordt een blijvertje in de geschiedenisles.

Maar intussen zitten we er maar mooi mee en kijken reikhalzend uit naar het einde van de beperkende maatregelen. Ook wij als HKZ-bestuur doen dat. De hoop van vorig najaar, neergeschreven in het decembernummer van dit periodiek, dat we begin 2021 de draad van onze activiteiten, en dan met name de lezingen, weer zouden kunnen oppakken, is inmiddels alweer verdampt in de 'derde golf' van besmettingen. Nu hopen we dan maar op het najaar.

De al tweemaal afgelaste lezingen van Joel Stoppels over de bevrijding van het Westerkwartier, en van Ineke Noordhoff over haar boek Schaduwkust (over de Groningse Westpolder) staan nu gepland voor respectievelijk 12 oktober en 25 november, in het Cultureel Centrum Zuidhorn aan de Jellemaweg.

We hopen elkaar dan eindelijk weer te kunnen zien. En als het een beetje meezit hebt u dan ook weer eens een echte zomervakantie zonder coronazorgen kunnen genieten!

Piet Pellenbarg

Twee geloven op een kussen...

Mijn grootvader moest er nog aan geloven. Om te trouwen met zijn geliefde bekeerde hij, bouwvakker uit een donkerrood nest, zich tot de Roomse kerk. Hun katholieke kinderen trouwden vervolgens braaf met katholieke kinderen, want zo hoorde dat in tijden van verzuiling: *‘twee geloven op één kussen, daar slaapt de duivel tussen.’* In die traditie grootgebracht, nam ik lang aan dat die leefregel in Nederland ook vóór de verzuiling (circa 1870 -1970) algemeen gold. Maar in het levensbeschouwelijk diverse Nederland, zo weet ik inmiddels, kwamen gemengde huwelijken van de 16e tot en met de 20e eeuw zeker voor. Natuurlijk trouwden mensen vooral in de bekende – dorpse, kerkse – kring, maar geloof, liefde én boerenbelangen maakten veel mogelijk...

Vanaf 1850 legde de gemeente Zuidhorn een bevolkingsregister aan. Tot 1860 tekende zij daarin ook de kerkelijke gezindte van haar inwoners op. Onlangs hebben we deze bron gefotografeerd, uitgeschreven en omgezet naar een publiek toegankelijke website. Dat levert schatten aan informatie op voor geschiedkundigen, stamboomonderzoekers en anderen, bijvoorbeeld over religieuze diversiteit op het Groningse platteland in de negentiende eeuw.

Dopers

In het hoofdstuk over de ontwikkeling van de bevolking van Zuidhorn melden Prins en Reinders dat in 1839 niet minder dan 98% van de inwoners Nederlands Hervormd is, en de resterende 2 procent katholiek of joods.ⁱ Mogelijk is daar bij het tellen of bij het opgeven van de gezindten iets mis gegaan. Want tot in de jaren 1830 is de Hervormde Kerk in Groningen weliswaar heel groot, maar duldt zij al een paar eeuwen een aanzienlijke minderheid naast zich, namelijk die van de mennonieten of doopsgezinden. Feitelijk bestaat hun broederschap zelfs langer al dan die hervormde kerk en op het Friese en Groningse platteland is hun invloed betrekkelijk groot. Katholieke zendelingen, die de Groningse bevolking in het geheim terug moeten leiden naar de moederkerk, noteren in de 17^e en 18^e eeuw dat het geloof in de Ommelanden bestaat uit een mengelmoes van bijgeloof, oude katholieke gebruiken, gereformeerde dogma's en doperse sentimenten.ⁱⁱ Andere kerken dan Dordtse zijn weliswaar verboden, maar vanaf het midden van de 17^e eeuw worden zij toch oogluikend toegestaan. Doopsgezinde kerken of *Vermaningen* verrijzen in het Westerkwartier onder andere in Aduard, Noordhorn, Den Horn en Grijpskerk.

Schattingen houden het erop dat in de 17^e eeuw tot wel 10% procent van de bevolking doopsgezind of ‘mennist’ is. In de loop van de 18^e eeuw neemt dat aandeel overal af. Om publieke ambten te vervullen moet je tot 1795 tot de officiële Kerk behoren. Mogelijk is dat voor hoger opgeleide en/of welvarende dopers een reden om over te stappen. Pieter Nanninga (1689-ca. 1760) en zijn zoon Gerrit (1715 – ca. 1790) zijn samen 60 jaar schoolmeester in Zuidhorn en *thus* hervormd, maar stammen uit een doperse familie.

Dat geldt ook voor de artsen Gerrit Posthumus senior (1759-1827) en junior (1794 – 1831), die praktijk houden in resp. Oldehove en Zuidhorn en die ook overstappen naar de officiële kerk.

Daarnaast ontwikkelen de dopers zich in Nederland, anders dan in andere delen van de wereld, tot een uitermate vrijzinnige geloofsrichting. Voor vele ‘kleine luyden’, zo staat het in *Geschiedenis van Zuidhorn*, lijkt zulk modern geloof te weinig troost te bieden.ⁱⁱⁱ Voor dopers in Zuidhorn lijkt dat geen aannemelijke verklaring: Johannes Ernestus Winter, de hervormde dominee van dienst in de periode 1778 – 1841, is zo mogelijk nog moderner dan de doopsgezinde broederschap zelf. Evengoed zien we ook hier dat doperse schoenmakers, kleermakers en andere kruimelaars vanaf 1780 naar de hervormden overgaan.

Zodoende zijn er in het dorp Zuidhorn in de periode 1850 – 1860 nog maar tien huishoudens die zich als dopers laten registreren. Daaronder grote boeren aan de Oostergast en op Zuiderburen – Kleima, Meijer, Tillema, Wieringa - en ook enkele kooplieden. Dopers is ook rijksveldwachter Johannes Uges uit Winschoten (1820 - ?). Omdat zij traditioneel geen wapens mogen dragen en ook wars zijn van de overheid, is dat een opvallende beroepskeuze.

In niet minder dan negen gezinnen is de man hervormd en komt de vrouw uit een doperse familie. In twee gezinnen is het omgekeerde het geval. Of het hier om bekeerlingen gaat hebben we niet vast kunnen stellen. Wel dat kinderen in de regel de richting van de man des huizes volgen. Een goed voorbeeld hiervoor is het gezin van Willemina de Waard (1816-1889), *winkeliersche* in De Bril en weduwe van de Friese koopman Johannes Wieringa (1812 – 1848). Haar vier dochters Talea, Rienje, Jantje en Catharina staan ingeschreven als doopsgezind. Ze hertrouwt in 1855 met Bartelt Gerrit Boerma (1824 – 1896), en laat de kinderen uit die echt hervormd dopen.

Onder de elf gemengde families vinden we eveneens veel landbouwers. Dat laat niet veel ruimte voor een romantische interpretatie: boeren huwen hun kinderen vaak gericht uit. Belangen wegen hier dus mogelijk zwaarder dan de zuiverheid van het geloof c.q. die zuiverheid speelt bij hervormden en dopers nauwelijks

een rol. Dat kan ook blijken uit de keuze voor het personeel: diensters en knechten zijn van alle gezindten, en dus niet per se van die van de heer des huizes.

In Zuidhorn, zo laat schoolmeester Jan Swartwolt (1791 – 1864) al in 1828 optekenen, zijn de mensen *‘opzigtelijk de godsdienst zeer verdraagzaam’* maar *‘paren ze bij de voltrekking van het huwelijk te weinig godsdienstige beginselen’*. Hoe dan ook vinden we de meest concrete verklaring voor de teruggang van het doperdom hier, in het verschijnsel van de ‘buitentrouw’: elk gemengd huwelijk van een doperse dochter betekent een verlies aan zielen voor de broederschap.^{iv}

Christelijk Afscheidenen

Stevige en ook duurzame concurrentie ondervindt de hervormde kerk in 1850 – 1860 van de Christelijke Afscheiden Gemeente, een van de voorlopers van de huidige gereformeerde kerken. Die afscheiding begon in Nederland in 1834. Na enkele bijeenkomsten in Brilt stichten winkelier Jan Roelf Geut (1806 – 1875) en schoenmaker Bouke Jurjens Woldijk (1778 – 1857), beide uit Zuidhorn, in 1838 een lokale Afscheiden Gemeente. Vanaf 1847 heeft die in Enumatil een eigen kerk met een ‘leraar’ (dominee), met vanaf 1861 ook een eigen basisschool.

In 1850 – 1860 rekenen twintig huishoudens in Zuidhorn zich tot deze Gemeente. Daar zitten landbouwers tussen, opnieuw op Zuiderburen, maar het gaat bij deze bevindelijke groep duidelijk om de mindergegoeden: knechten, arbeiders, kleermakers, timmerlui. Die wonen verspreid in het dorp en daarbuiten, met niet toevallig een sterke concentratie in Enumatil.

In zeven huishoudens behoort de man tot de nieuwe kerk, de vrouw tot de oude hervormde. Vanzelfsprekend gaat het hier wel om bekeerlingen: de kerk bestaat pas een stevig tiental jaren. Of man en vrouw ’s zondags naar een andere dienst gaan, is niet te achterhalen. Vermoedelijk vergezelt ze hem op de tocht naar Enumatil, al was het maar omdat de kinderen ook bij hen op de denominatie van de vader zijn ingeschreven. ‘Buitentrouw’ treft in dit geval dus ook de hervormden, die in de loop van de 19^e en 20^e eeuw ook in Zuidhorn veel zielen verliezen aan de gereformeerden. Onder die gereformeerden zijn er dan wel weer veel die vertrekken: dominee Gerrit van Raidt (1788 – 1877) en zijn vrouw Lutje Wolters Snippe (1801 – 1872?) en ook de afscheiden weduwen Sarah Raidt (1830 – 1910) en Siepke Grasmeijer (1822 - ?) zoeken een beter lot in de Verenigde Staten.

Rooms-Katholieken

Groningen was een van de provincies met de minste katholieken in het land. In het Westerkwartier ontmoeten ze elkaar in een schuilkerk op een zolder in Aduard. In 1844 gaat die statie over naar Zuidhorn, waar in dat jaar aan de Oostergast een kerk wordt geopend.

In de periode 1850 – 1860 wonen er in het negentien gezinnen die zich *Roomsch* noemen. Een aantal daarvan is geworteld in de streek, zoals de nazaten van Johannes Bernardus Kramer (1771 – 1832), zilversmid aan de Oudestraat (huidige Hoofdstraat) en die van boer Kornelis Jakobus Boelens (ca. 1782 – 1832) uit Den Ham. Wel scharrelen zij en andere katholieke jongelieden hun echtgenoten bij katholieke families uit heel het Groningerland bij elkaar – een soms moeizame zoektocht die het voortbestaan van deze minderheid in het noorden bedreigde. Flink wat katholieken komen echter van nog verder weg, zoals de Duitse timmerman Joan Berents Koëter (ook wel Koiter; 1812 – 1861), rijksveldwachter Wilhelmus Wesselmans uit Haarlem (1824 – 1887) en schoenmaker Henricus Sprengers uit Heusden (1807 – 1884) met zijn Duitse vrouw.

Gemengde huwelijken zien we bij katholieken bijna niet. Een uitzondering is veldwachter Hendrik Geerts Wilkens uit Hoogkerk (1810 – 1868), die in zijn diensttijd in Breda een katholiek meisje bezwangert, deze Johanna van Keulen (1806 – 1875) meeneemt naar het noorden en meesleept in zijn val – hij eindigt als dagloner en bedelaar. Jacobus Henderikus, de katholieke zoon van een andere Boelens uit Aduard (1826 – 1902) trouwt in 1850 met Grietje Visser, dochter van de hervormde hoofdonderwijzer van Hoogemeeden (1827 – 1895). Dat doen ze zonder toestemming van zijn vader en ver weg, in Wildervank, en dus mogelijk uit liefde. In Zuidhorn runnen ze een tijdlang boerderij *De Hondebult* op Zuiderburen, maar ook zij vertrekken in 1882 naar de Verenigde Staten. Ze lijken de uitzondering op de regel, namelijk dat de katholieke minderheid haar religieuze identiteit in deze tijd al wel behoedzaam in stand houdt.

Israëlieten

Dat van die behoedzaamheid en die identiteit geldt ook voor de niet-christelijke minderheid in deze streken, de Israëlieten. Vervolgd in de Duitse staten vestigen die zich in de loop van de 18^e eeuw in Groningen, in het Stad dus, maar ook in het Ommeland. In Zuidhorn ontstaat, anders dan in bijvoorbeeld Leek en Grijpskerk, geen Joodse gemeente van enige omvang. Joodse kooplieden vestigen zich er, maar vaak voor slechts een paar jaar, zoals Aron

Coltof (1812 – 1882) en Nathan Noord (1920 – 1890). Kramers die langer blijven zijn Nathan Bierschenk (1810 – 1872) en zijn vrouw Roosje de Groot (1804 – 1884), die tenminste van 1836 tot 1855 in Zuidhorn wonen, en dan ook naar Stad vertrekken. In hetzelfde huis aan de Nieuwstraat wonen tot zijn vroege dood ook borstelmaker Benjamin van Dam (1821 – 1865) en zijn vrouw Lea. Zitvlees hebben in Zuidhorn ook joodse slagers annex veehandelaren. Benjamin van Geuns uit Ezinge (1792 – 1843) trouwt met Dupke Izaaks van der Wagen uit Enumatil, en vestigt zich in 1819 als *vleeschhouwer*, eerst in Noord- later in Zuidhorn. Zijn rol wordt overgenomen door Salomon Israels uit Sappemeer, die tenminste vanaf 1847 tot 1869 pal naast de kerk *kosher* slacht en handelt in vee. Ook zijn neef Philippus Israels uit Grijpskerk doet dat rond 1860 een tijdje, en wel aan de Achterweg, maar verhuist dan naar Groningen, en vervolgens naar Antwerpen. Gemengd trouwen is geen optie, voor joden noch voor christenen; bekering tot het christendom komt overigens wel, maar heel beperkt voor.

Besluit: nabuurschap

In het midden van de 19^e eeuw is Zuidhorn een religieus verscheiden dorp. Verreweg de meeste mensen zijn hervormd en bezoeken – sommigen vaker dan anderen – de middeleeuwse dorpskerk. Vier op de 20 inwoners hangen echter een andere geloofsrichting aan: ze zijn dopers, gereformeerd (*avant la lettre*), katholiek of joods. Met name de Nieuwstraat is – modern gezegd – multicultureel: alle gezindten wonen hier door elkaar heen, soms ook bij elkaar in huis. Bouke Woldijk, vrijgezel en mede-stichter van de Afgescheiden Gemeente, woont tegenover de Hervormde Diaconie samen met zijn zus Froukje (1767 – 1851), die drievoudig weduwe is. Zij blijft trouw aan de oude kerk, en volgt haar jongere broer dus niet. Ook andere vrijgezellen malen er niet echt om: de weduwen Janna Klok (1779 – 1856) en Anje Buining (1787 – 1856) ‘hokken’ aan het kerkpad – nu de Schoolstraat – en zijn hervormd respectievelijk doopsgezind.

De hamvraag is, of de groepen in het dorp gescheiden van elkaar leven. Het gemengde trouwen van de dopers en de hervormden, en het personeel van diverse pluimage, wijst daar niet op. Gezien de wetenschap dat kinderen van de meer welgestelden in deze tijd steeds meer afgezonderd van hun ouders met de dienstboden in de keuken eten, lijkt dat laatste gegeven extra veelzeggend.^v Van Jan Swartwolt weten we niet alleen dat de mensen in Zuidhorn verdraagzaam zijn, maar bovendien graag en vaak samen feest vieren. Er lijkt een gevoel van saamhorigheid dat bij een dorp hoort. Bepaalde gewoonten en gebruiken dragen daar ook gericht aan bij. Net als elders op het Groningse

platteland doen de naaste buren bijvoorbeeld aangifte van een overlijden en treden ze op als getuigen bij de aangifte van een geboorte. Daardoor leven ze heel letterlijk mee met het leven en sterven bij die *geburen*, ongeacht of die een andere stand of een ander geloof hebben. Hoewel de verzuiling nu voor een groot deel achter ons lijkt te liggen, ja, zelfs in het onderwijs, kan ons zulke saamhorigheid die buiten alle ‘bubbels’ om gaat best tot voorbeeld strekken.

ⁱ Prins, R.J., Reinders, K. (1986). De Bevolking 1796 – 1960. In: Boekholt e.a. (red.) Geschiedenis van Zuidhorn. Zuidhorn, Noordhorn, Brilt. Bedum: Profiel: 117 - 122

ⁱⁱ Roest, B. (1998). ‘Ik trof evenwel een barbaars en welhaast heidens volk aan, gespeend van alle menselijkheid’. Franciscaanse missionarissen in de noordelijke gewesten (1600 – 1680). In: De Boer e.a. (red.) Het Noorden in het midden. Opstellen over de geschiedenis van de Noord-Nederlandse gewesten in Middeleeuwen en Nieuwe Tijd. Assen: Van Gorcum

ⁱⁱⁱ Tukker, C.A. Het kerkelijk leven. In: Boekholt (e.a.)(1986). Geschiedenis van Zuidhorn. Zuidhorn, Noordhorn, Brilt. Bedum: profiel. 202-7

^{iv} Welcker, J.M. (1981). Het dagelijks brood. De doopsgezinden, de economie, de demografie. In: Groenveld e.a. (1981) Wederdopers, menisten, doopsgezinden in Nederland 1530-1980. Zutphen: Walburg Pers 198-199

^v Boekholt e.a. (red.) (1996). Spiegel van Groningen. Over de schoolmeesterrapporten van 1828. Assen; Van Gorcum: 143

Doopsgezinde vermaningen in en om Noordhorn

Een 'Mennonitenkerk' bij Noordhorn

Op de kaart van Noord-Nederland die militair ingenieur luitenant W.U. Huguenin tussen 1819 en 1829 maakte, staat ten oosten van Noordhorn aan het eind van de Oude Dijk (het verlengde van de Spanjaardsdijk Noordzijde), vlak na de afslag naar rechts naar de Jensemaweg het woord 'mennonitenkerk'. Ik kon me niet voorstellen dat daar, midden in het weidegebied van Humsterland, een doopsgezinde vermaning heeft gestaan. Toen ik er eens naartoe fietste, zag ik dat het huis aan de Jensemaweg nummer 5 de naam 'Ol Vermaoning' draagt. Deze ontdekking zette me ertoe aan eens uit te zoeken hoe de vork in de steel zat.

De doopsgezinden

Wereldwijd zijn er 1,4 miljoen doopsgezinden. Meestal gaat het bij deze geloofsgemeenschap om kleine gemeenschappen en dat is altijd zo geweest. De religieuze beweging van de doopsgezinden is ontstaan in de eerste helft van de zestiende eeuw, als hervormingsbeweging. In 1517 maakte Martin Luther in Wittenberg 95 stellingen openbaar, waarin hij blijk gaf van kritiek op het reilen en zeilen van de rooms-katholieke kerk van zijn dagen. Luther was niet de enige die de kerk wilde hervormen, ook Zwingli (Zürich) en Melancton (Wittenberg) streefden een zuivering van de kerk na. In Genève en Straatsburg zou later Johannes Calvijn leiding geven aan de protestantse gemeente. De doopsgezinde beweging is ontstaan uit kringen van de Zwitserse hervormer Huldrych Zwingli. Een van de dingen die deze propageerde was voor de doopsgezinden zeer belangrijk: zelf de Bijbel lezen, zelf kiezen voor het geloof.

Menno Simons (1496-1561)

Met enig recht zou Menno Simons de enige Nederlandse hervormer kunnen worden genoemd. Hij werd geboren in het Friese Witmarsum en werd in Utrecht tot priester gewijd. In 1524 werd hij vicaris (plaatsvervanger van een geestelijke) in Pingjum. Hij raakte onder invloed van de ideeën van Luther en later van Zwingli. Vanaf 1531 kwam hij onder invloed van de wederdopers. Toen in 1534-1536 de stad Münster werd bezet door militante wederdopers onder leiding van onder meer Jan van Leiden, die de komst van het hemelse Jeruzalem verwachtten, maar van wie het bewind ontaardde in gruwelijkheden en veelwijverij, besloot Menno Simons alle geweld af te zweren. Bevreesd voor vervolgingen onder meer het gevolg van het optreden van de wederdopers in Münster, vluchtte hij naar Oost-Friesland, waar hij de leiding nam van een groep vredelievende doopsgezinden. Van belang voor deze doopsgezinde stroming waren een strenge en sobere levenshouding met de nadruk op geestelijke wedergeboorte, zuiver apostelschap in navolging van Christus, afwijzing van de kinderdoop en verwerping van geweld en hantering van wapens. Geloof is volgens doopsgezinden een kwestie van innerlijke overtuiging, gebaseerd op persoonlijke belijdenis, niet op wetten en regels. In 1561 overleed Menno Simons bij Bad Oldesloe.

Leenaert Bouwens (1515-1582)

De beweging der doopsgezinden verspreidde zich ook in Humsterland en Middag. De rondreizende doopsgezinde prediker Leenaert Bouwens uit Emden doopte meer dan 10.000 mensen en hield daarvan een administratie bij. Daarin worden dopelingen uit Ezinge, Grijskerk, Niehove en Noordhorn genoemd.

De vermaning aan de Humsterlanderweg

Vanaf het eind van de zestiende eeuw kwamen de doopsgezinden in Humsterland samen in een gebouw in het gehucht Gaaikemaweer, aan de weg van Kommerzijl naar Oldehove. Later werd er een doopsgezinde vermaning gebouwd aan de Humsterlanderweg, thans Jensemaweg, de 'Olde vermoaning'. Naar de boerderij in de nabijheid van de vermaning werd deze gemeente wel de gemeente van Ter Horn genoemd. In 1776 verenigden zich de doopsgezinden van Gaaikemaweer met de gemeente van de Humsterlanderweg. In 1838 werd in Noordhorn een doopsgezinde vermaning gebouwd aan de Langestraat. De vermaning aan de Humsterlanderweg is nog twee jaar gebruikt door de gereformeerde Afgescheidenen, nadat ds. Hendrik de Cock in het huis van Geert Simons van der Laan in 1835 de Gereformeerde Kerk van Ezinge had gesticht. De Afgescheidenen kochten de vermaning voor 680 gulden. Daarna is

het gebouw afgebroken. Er staat nu een huis met de naam 'Ol Vermoaning'. De huidige bewoner heeft het bordje waarop 'Ol Vermoaning' staat, keurig gerestaureerd. Hij vindt het belangrijk dat de herinnering aan wat hier ooit was levend blijft, zo vertelde hij. De doopsgezinden van Gaaikemaweer en Ter Horn kerkten vanaf 1838 in Noordhorn, waar in dat jaar een nieuwe vermaning werd gebouwd.

De doopsgezinden kenden vele stromingen en opvattingen over het geloof. De gemeente van Ter Horn behoorde tot de richting van de Oude Vlamingen. Zij stonden uiterste soberheid voor in kleding en levenswijze. Bekend is het conflict dat Luurt Luirts te Rasquert ca. 1750 met de leiding van de doopsgezinde gemeente had. Hem werd verweten: *'du heste daer een hoet op, die mij niet an staet; dijn haer is te lanck, du gebruikste een das die te dik is, dijn schoenen staen mij ook niet an, du heste daer op Pinckstermaendag tot Baffelt hart reden mit de sjees, du heste drie dagen na Weester marckt west.'*

Plaats van de vroegere vermaning Ter Horn, aan de Jensemaweg 5

Eije Clasen

Naast de Ol Vermaoning aan de huidige Jensemaweg woonde de landbouwer en sinds 1780 lekeprediker (de doopsgezinde term is 'vermaner') Eije Clasen. Hij noemde zichzelf 'leraar der Doopsgezinde Christenen in Homsterland'. In 1775 trouwde hij met Vrouwke Jans. Na haar overlijden trouwde hij in 1784 met Anje Geerts.

Hij was zeer geïnteresseerd in de ontwikkeling van de wetenschap in zijn tijd. Met name natuurkunde had zijn belangstelling.

Op grond van bijbelteksten keerde hij zich zelfs tegen de grote Isaac Newton. De natuurwetenschappelijke inzichten van Eije Clasen waren evenwel ingebed in behoudende godsdienstige inzichten. Het bijzondere is dat zijn preken zijn uitgegeven: in 1799 verschenen enkele preken over de brief van Paulus aan de Thessalonicenzen en in 1803 verscheen *Drie verhandelingen of leerredenen over de werken der natuur in het gemeen en een over Gods voorzienigheid in het bijzonder*.

Eije Clasen overleed op 28 november 1808 in Ter Horn, op de leeftijd van 61 jaar. Hij liet negen kinderen na uit twee huwelijken.

Doopsgezinden en de ideeën van de Verlichting

In de tweede helft van de achttiende eeuw voelden veel doopsgezinden zich aangetrokken tot het gedachtengoed van de Verlichting. Zij zetten zich in het algemeen in voor vooruitgang, maatschappelijke ontwikkeling en volksopvoeding. Een groot deel van deze verlichte doopsgezinden voelden zich verwant met de ideeën van de patriotten. De familie Teenstra, woonachtig in de polder Ruigezand bij Electra, is een goed voorbeeld van een vooruitstrevende, doopsgezinde familie. De broers Douwe en Aedsge Martens Teenstra hebben op eigen kosten vanaf 1798 het Ruigezand ingepolderd. De boerderijen die zij daar bouwden (nog steeds aanwezig) kunnen worden gezien als modelbedrijven.

De vermaning aan de Langestraat in Noordhorn

In 1838 namen de doopsgezinden die tot dan toe bijeenkwamen in de oude vermaning bij Ter Horn hun intrek in de nieuwgebouwde vermaning aan de Langestraat in Noordhorn. Het gaat om een eenvoudige eenbeukige zaalkerk met rondboogramen en een deur aan de voorkant, eveneens omlijst door een rondboog. Het dak eindigt in wolfseinden. Het gebouw is gerealiseerd onder toezicht van Provinciale Waterstaat. De vermaning kan dus in zekere zin een waterstaatskerk worden genoemd.

In 1966 werden de banken en de preekstoel uit de vermaning verwijderd en vervangen door stoelen en een lessenaar.

De vermaning had in de eerste 62 jaar van zijn bestaan geen orgel. In 1900 plaatste de orgelmaker Doornbos een orgel. Een deel van het pijpwerk zijn afkomstig van een kabinetorgel uit Delft, een ander deel hoorde ooit thuis in het orgel van de Hervormde Kerk van Hornhuizen.

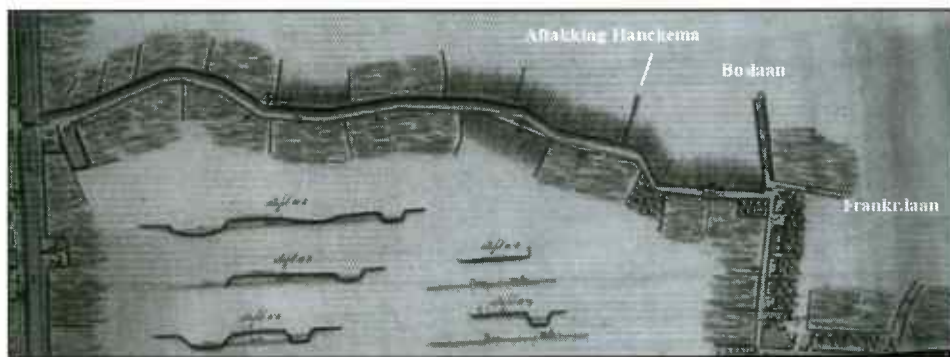
De laatste Snik

Een snik was een zeilschip met één mast voor de binnenvaart. Dit was een populair scheepstype voor de beurtvaart. Aangezien deze schepen in nauwe vaarten en bij windstille vaak getrokken werden, wordt de snik in veel woordenlijsten ten onrechte als synoniem voor trekschuit gebruikt. Alleen in de provincie Groningen was het gebruik van snikken als trekschuiten algemeen.

Moeke, moak de kovvie kloar, snikke komt van stad.

Wie hebt zo 'n laange raize doan, en nog gain kovvie had.

Als de snikkevaarder Job Datema met de snik terug kwam van Groningen, blies hij op een hoorn en zong dit korte liedje. Gezien de slechte toestand van de wegen, vooral in de wintermaanden, ging het vervoer van goederen en mensen in vroeger jaren voornamelijk over het water. Voor Zuidhorn was het Hoendiep daartoe het meest aangewezen kanaal. De eerste aanzet tot het graven hiervan was reeds omstreeks 1575 door de Spaanse stadhouder Caspar de Robles gegeven. Hij liet het zogenoemde Kolonelsdiep graven voor het vervoer van z'n troepen. Het eerste gedeelte vanuit de stad kwam in 1622 gereed.

Halverwege de 17e eeuw werd de Zuidhorner schipsloot gegraven. Hier op 'Tekening behorende bij het plan tot ophoging en bepuining van de Brilweg' (1824). Het is de oudst bekende nauwkeurige kaart van de schipsloot (donkere lijn langs de dijk). De zwaaiikom staat niet ingetekend want het ging tenslotte om de weg, waarvan de dwarsprofielen op de tekening staan. Links Hoendiep met trekweg. Rechts de Achterweg (nu Jellemauweg).

Vanuit Briltil werd later de schipsloot naar het dorp gegraven die eindigde in een zwaaikom. Helaas is deze door de uitbreiding van het dorp verdwenen. Hij was gesitueerd ongeveer op de plaats waar later het Gomarusscollege werd gebouwd. Zie satellietfoto. Het is jammer dat bij de bouw daarvan geen rekening is gehouden met deze historisch toch wel belangrijke plek in Zuidhorn. Naar verluidt was vanaf de zwaaikom een sloot gegraven die eerst naar het noorden liep en vervolgens afboog naar de Boslaan en nabij de Hanckemaborg eindigde. Deze sloot was vermoedelijk bedoeld om turf af te leveren op de borg. Het slootje langs het huidige voetpad is vermoedelijk het restant van die sloot.

Links: Onder het motto van 'wel zien wief laif het, holt heur veur ogen en loat heur in de liene lopen'. Schippersvrouw in het zeel. Rechts: penning vd scheepsjager.

De beurtvaart per snikke was tot in de negentiende eeuw strak gereglementeerd. De Groningse snikkevaarders moesten lid zijn van het binnenschippersgilde. Ook de scheepsjagers hadden om hun beroep te mogen uitvoeren een vergunning nodig. Deze vergunning, een koperen plaat met een nummer, prijkte op de borst van de scheepsjager. Plaats en tijd van afvaarten waren vastgelegd, alsmede de volgorde van vertrek van de schepen en de tarieven. Aan de schuiten werden eveneens bepaalde eisen gesteld.

In 1911 voeren er 4 beurtschippers op Zuidhorn, Datema, Boonstra, van Oosten en Bok. Datema woonde direct naast de zwaaikom, nu Brilweg 21 en Bok woonde in Noordhorn. Ze hadden allemaal een adres in Groningen waar men pakjes af kon geven bestemd voor Zuidhorn. Voor Datema was dat J.Lijfering A-weg 25 en voor Klaas Bok was dat Wolters op de Grote Markt.

Datema was een zeer bijzondere man, een leuk verhaal over hem kun je vinden op www.zuidhorninbeeld.nl

De tocht met de snik tussen Zuidhorn en 'stad' duurde meer dan 2 uur, de snelheid was maximaal 7 km/u. en de obstakels zoals bruggen vergden ook zorgvuldige stuurmanskunst van de schipper. Een rolpaal zorgde ervoor dat men met de jaaglijn ook scherpe bochten kon nemen, zodat het schip niet tegen de wal werd getrokken.

Ik kan mij herinneren dat in de jaren zeventig even voorbij Enumatil, waar het Hoendiep naar het oosten afbuigt, zo'n rolpaal stond.

Helaas is die verdwenen en het is onbekend waar hij is gebleven.

1915 Een van de rolpalen langs het Hoendiep, hier die bij Vierterlaten.

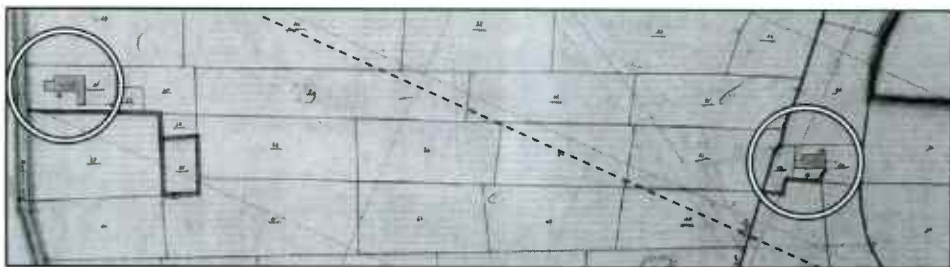
Tot slot

Op de voorzijde van dit nummer staat de oude snik van Job Datema afgebeeld. Het schilderij geeft de situatie van omstreeks 1930 weer. De snik was hier reeds opgelegd d.w.z. niet meer in de vaart. Op de achtergrond is het schippershuis van Datema te zien. Nu Brilweg 21.

Met recht zouden we dus kunnen zeggen dat dit 'de laatste snik is'.

Over Oosterburg Vette Koe en Klinckema

Ten oosten van de Klinckemalaan lagen ooit, in elkaars verlengde, twee boerderijen die kortere of langere tijd deel uit maakten van Klinckema. Van de ene bleef alleen de naam bewaard. Van de andere bleef een ruïne over.

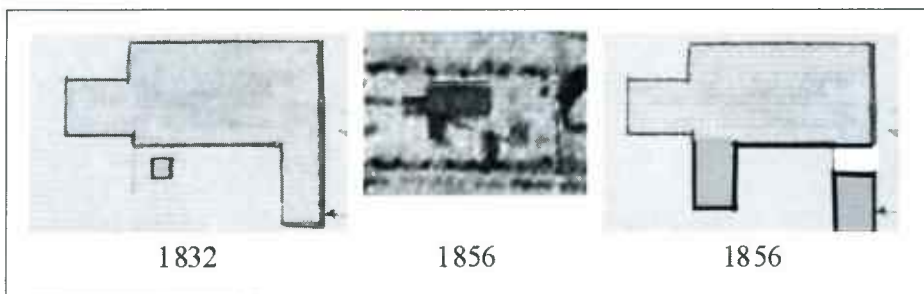
De situatie zoals weergegeven op het minuutplan van 1832. Links de Oosterburg, rechts de Vette Koe. In 1863 was het landhuis van Hora Buma (niet zichtbaar op deze kaart) afgebroken en doorsneed de spoorlijn (stippellijn) de landerijen van Klinckema.

1. De Oosterburg

De eerste, *de Oosterburg*, lag voor de poort van de Klinckema en was eerder een uit de kluiten gewassen schathuis dan een boerderij. Van deze 'boerderij' bestaat, evenmin als van Klinckema, een afbeelding! Een frustrerend en tegelijk intrigerend feit. Want beschrijvingen wekken de indruk dat deze 'hofstede', die op de kaart van 1832 nog de omtrekken van een normale Groninger boerderij heeft, na een verbouwing door Johan Hora Buma een rianter aanzien kreeg, een woning die over meer kamers beschikte dan een gewone boerderij. Rond 1792 had Wiardus Siccama de Oosterburg laten bouwen, net voor of nadat hij permanent op Klinckema ging wonen. Een periode waarin hij zich actief bemoeide met het beheer en het op orde brengen van zijn Zuidhorner bezittingen. Zo liet hij grachten uitbaggeren, een weg aanleggen tussen Klinckema en het Hoendiep, en, zo staat geschreven, '*een schuur timmeren*'. Hij 'boerde' hier, zo lijkt het, voor eigen rekening met hulp van een voorman of tuinbaas die de zorg had voor vee en gerij en voor de 'Nieuwe Tuin', nu de begraafplaats. Na Wiardus' dood in 1797 kwamen de erfgenamen slechts sporadisch naar Zuidhorn en dan vooral om zaken rond verhuur van gebouwen en landerijen te regelen. Alleen kleinzoon Willem Hora Siccama, burgemeester van Groningen, woonde in de zomermaanden met zijn gezin op Klinckema.

1849 Oosterburg verandert in Heerenbehuizing

In 1838 kwam er eindelijk weer leven in de brouwerij. Achterkleinzoon Johan Hora Buma kocht het landgoed uit de boedel van zijn moeder Rolina Hora Siccama. Hij liet de borg afbreken en bouwde op die plaats een landhuis voor hem en zijn gezin. Daarmee had Klinckema weer een Heer en Vrouwe. Lang heeft deze situatie niet geduurd, want na het overlijden van zijn vrouw (1849) besloot Johan om met de toen nog inwonende dochters en de huishoudster in de verbouwde Oosterburg te gaan wonen. Na die verhuizing probeerde hij Klinckema tevergeefs te verhuren of te verkopen. In 1854 liet hij het eerst 16 jaar! 'jonge' landhuis wel haast zeker om financiële redenen afbreken!

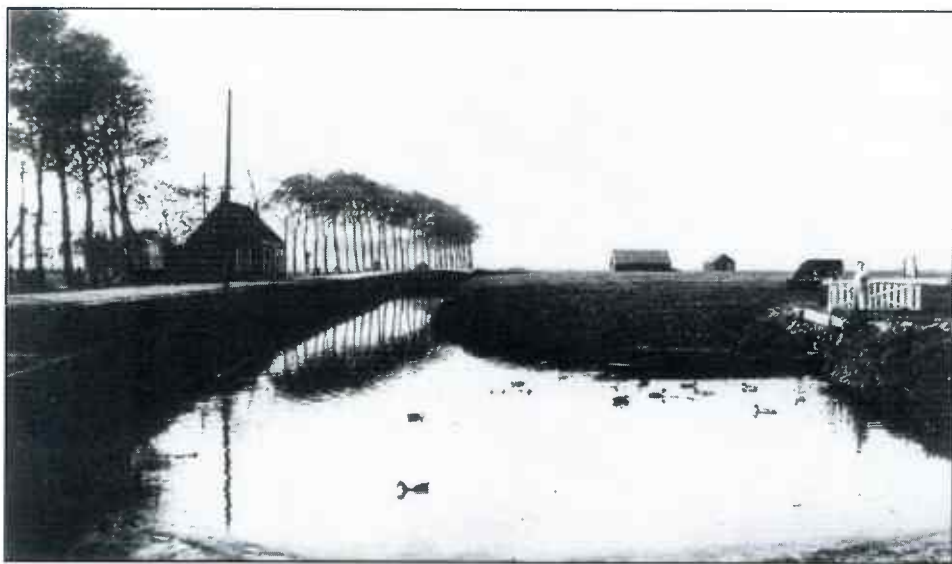

Toen zijn vrouw was overleden, besloot Johan Hora Buma naar de Oosterburg te verhuizen. Die hij moet hebben laten verbouwen. De vergelijking van de omtrek in 1856 met die van 1832 laat de verschillen zien.

en volgenden dag, telkens des voormiddags te 10 uur, zullen, op den huize Oosterburg, onder Zuidborn, ten verzoeken van de Erfgenamen van den WelEd. Geboren Heer J. HORA BUMA, publiek worden verkocht:

Een nette huisselijke INBOEDEL, bestaande in mahonij houten en andere Meubelen, groote Speelklok, fraai Aquarium, Bedden met toebehooren, ouderwets blaauw en ander Porselein, waaronder een groot blaauw Eetservies (Langelije), Pullen, — veel Koper, Tin en Aardewerk, Mangel, Kook- en andere Kachels, groote ijzeren Brandkast, enz.

In nov.1863 werd de inventaris van de Oosterburg geveild. De lijst geeft een indruk van het deel van de meubilering waar de erfgenamen geen belang bij hadden.

Boven: De zwaaiikom aan het eind van de schipsloot rond 1920.

Verdwenen schipsloot met zwaaiikom en aftakking

Brilweg: ter hoogte van het vroegere Gomarusscollege lag de zwaaiikom. Ooit liep de schipsloot nog wat verder door. Vanuit de zwaaiikom was een aftakking naar het noorden tot aan de plek waar Hanckema stond (bewerkte foto Google Earth).

BURGLER

TRANSPORT BV

Industrieweg 2a
9804 TG Noordhorn
Telefoon (0594) 50 25 33
Fax (0594) 50 23 93
www.burgler.nl

**Gespecialiseerd in het vervoer
van vloeistoffen**

Dierenspecialzaak
Tuinbenodigdheden
Hengelsport
Vrijtijdsartikelen.

Dorpsvenne 5 / Nieuwstraat 3
Tel.: 0594 502502
Fax: 0594 507649
(We bezorgen gratis)
e-mail: arnoldwegman@cs.com
www.arnoldwegman.nl

Tegen inlevering van deze advertentie 10% korting op uw aankopen
(geldt niet voor aanbiedingen)

Voor al onze producten kijk op www.schuiling.nl

SCHUILING WONEN & SLAPEN

De Dorpsvenne 2, Zuidhorn tel 0594-502509

LEEK

PEIZE

ZUIDHORN

H. Schipper

Administratieve en financiële
dienstverlening

Hans Schipper

Boslaan 46
9801 HH Zuidhorn
tel. 06-51560292
E-mail :
hans.schipper@hetnet.nl

- Verkoop nieuwe en gebruikte auto's
- Reparatie, onderhoud en APK van alle merken

Toyota dealer

Pijpker

Langestraat 22 Noordhorn
Tel. 0594-507850

Arjen's Tuin & Klus

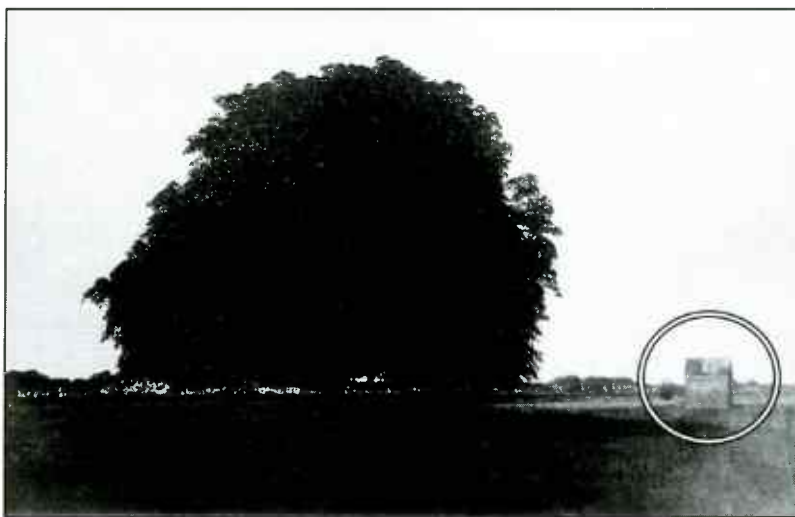
06 24 86 49 88

Voor het betere Tuin onderhoud

Snocien doet bloeien

Herinneringen aan de Oosterburg

*Kastanjeboom op
erf Oosterburg*

Klinckemalaan

Duiventil met in de verte de later afgebroken boerderij van Scheeringa

Beschrijving van de Oosterburg in 1863

De erven prijzen de Oosterburg aan als 'ene HEERENBEHUIZING met schuur, koepel en anderhalve hectare grond. En met de volgende indeling: 6 kamers, grote kelder, provisiekamer en keuken etc. De hofstede wordt datzelfde jaar gekocht door Jan Willem Homan voor f 4250.

Ik betwijfel of Homan er zelf ging wonen. Eerder zal hij het gebouw, woning en schuur, apart verhuurd hebben. In het rampjaar 1898 woonde er in ieder geval een huurder, de 31 jarige deurwaarder Hendrik van Ruijven, met zijn vrouw en drie kinderen.

Zoekend naar een antwoord op de vraag hoe de HEERENBEHUIZING de Oosterburg er mogelijk uitzag stuitte ik op bovenstaande oude foto van de boerderij Mokkenburg. Het woonhuis van deze boerderij heeft een bepaald cachet dat de Oosterburg na zijn verbouwing wellicht ook kreeg. Het huis van waar verschillende Hora Buma-bruiden voor de inzegening van hun huwelijk naar de Hervormde kerk vertrokken. In 1850 Louise Egbertina, in 1856 Bodina en in 1857 Simonette Lambertine Hora Buma.

** Een kleinzoon van Johan Hora Buma beschrijft een bezoek dat hij met zijn ouders aan zijn stokdove grootvader bracht. Hij schrijft: Oosterburg was een boereplaats tegenover Klinckema. Groot Pa 'boerde' maar kwam niet vooruit. Had er geen verstand van. Hij liet bijvoorbeeld in de dure tijd een kromme sloot recht graven. NB. Johan Hora Buma was dan wel grondeigenaar, maar van beroep was hij belastingambtenaar.*

Het einde van de Oosterburg

Op de avond van 4 oktober 1898 brak er een brand uit in de keuken die snel om zich heen greep. Er was geen houden meer aan. Men kon het pand ter nauwernood verlaten. In het krantenbericht staat dat er geen tijd was om de slapende kinderen aan te kleden. Daarna waren er geen redenen om de oude 'hofstede', een boerderij zonder land, weer op te bouwen. Het afbraakmateriaal zal elders in Zuidhorn opnieuw gebruikt zijn. Nog lange tijd herinnerden de duiventil en een oude kastanjeboom aan de plaats waar de Oosterburg ooit stond. Van beide is een afbeelding bewaard gebleven. Anno 2021 resteert de straatnaam *Oosterburcht* en op de plaats van de afgebrande hofstede staat nu Klinckemalaan nr.18 (zie foto onder).

De Vette koe

De tweede boerderij, genaamd *Vette Koe*, heeft een veel langere geschiedenis dan de Oosterburg. Hij hoorde bij het klooster Aduard en kwam in 1594 na de reductie van Groningen in het bezit van de stad. In 1774 werd het *eigendom* gekocht door Wiardus Siccama van Klinckema. En bijna 70 jaar daarna, in 1842, kocht zijn achterkleinzoon, Johan Hora Buma, de *beklemming* voor f 9650 en zo werden boerderij en land een deel van het landgoed Klinckema. In tegenstelling tot de Oosterburg 'ligt' De Vette Koe er nog steeds. Weliswaar als bouwval, maar tóch. Ook bestaan er oude foto's van de boerderij, waardoor we niet hoeven te gissen naar zijn vroegere aanzien. Tot nu zijn de resten van deze 'stee', die tot voor vijftig jaar nog bewoond werd, vanuit de trein van dichtbij te zien. Daarna liet men halverwege de ree een nieuwe woning bouwen. Schuur en stallen bleven in gebruik. Het lege voorhuis verkommerde.

De Vette koe (zuidzijde) in betere tijden (bron: Molensite, vanwege het feit dat in deze boerderij een karnmolen stond).

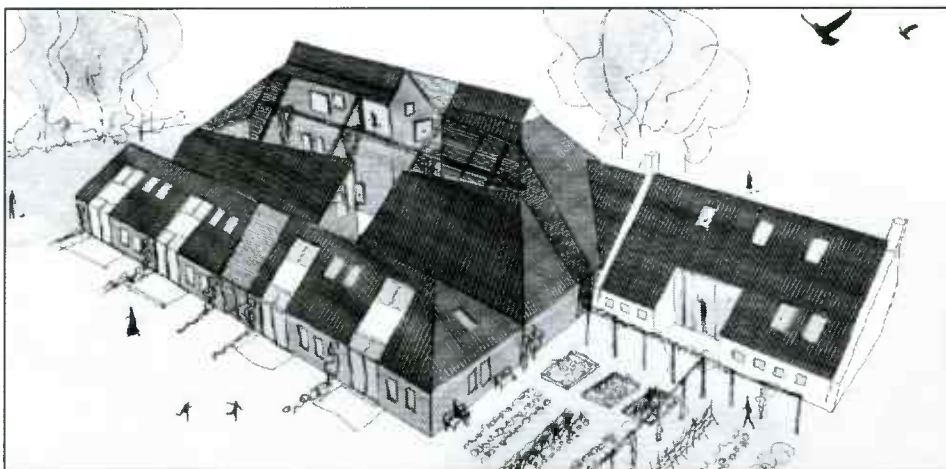
Nadat het bedrijf beëindigd werd, zag het ernaar uit dat de resten van deze historische boerderij hetzelfde lot beschoren zouden zijn als die van de afgebrande Oosterburg 120 jaar eerder. Maar er gloort hoop! Op internet ontdekte ik bij toeval dat de ruïne met bijbehorend land te koop is. De verkoper levert er meteen een tekening bij. De uitvoering van een dergelijk plan is in mijn ogen de enig mogelijke redding van deze historische plek. Zelfs wanneer er na een eventuele reconstructie van de oorspronkelijke boerderij hoogstens nog de vorm en een gevelsteen bewaard zouden blijven.

Voorhuis rond 1960 en in 2021

2021 Boerderij de Vette Koe in ruïneuze toestand. De bomen ervoor zijn inmiddels ingekort, zoniet gekapt. Voor de boerderij loopt de spoorlijn en in de verte ligt de bebouwing van Zuidhorn.

Ontwerp van een mogelijke reconstructie van de bouwval, waarvoor samen met een ruime kavel op het moment van schrijven 485.000 euro gevraagd werd.

Bron [www. PDB Design](http://www.PDBDesign.nl)

Wie voor een dubbeltje geboren wordt....

Tot aan de industriële revolutie – en ook nog wel een tijdje erna – was Nederland een standensamenleving. Boeren, burgers en arbeiders gingen wel naar dezelfde kerk, maar leefden toch in gescheiden circuits, hielden er eigen omgangsvormen op na en trouwden binnen de eigen kring.

Sociale stijging, dat wil zeggen, een sprong van een lagere naar een hogere stand, was ongebruikelijk. Daling, daarentegen, kwam wel veel voor: een tijdje kon een verarmde heer of dame haar stand nog wel ophouden, maar omgangsvormen kostten geld en constante aandacht...

Vooraf vrouwen waren kwetsbaar; een scheve schaats dan wel een ‘moetje’ met de verkeerde man, zijn drankzucht of zijn vroege overlijden maakten dat zij soms snel aan stand en status inboetten.

Maar toch gebeurde ook het omgekeerde wel en dat niet alleen in sprookjes en in steden. Ook op het platteland, ja, ook in Zuidhorn werd een dubbeltje heel af en toe een kwartje.. Het bekendste voorbeeld daarvan is natuurlijk Pieter Bindervoet, de vaandrig uit Leiden die de dochter van de Borgheer schaakt en in Zuidhorn vrederechter en Heer van Hanckema wordt. Maar zijn sprong is niet zo heel erg groot en zijn verhaal is ook al vaak genoeg verteld. Net zo interessant en zeker zo sappig zijn de wederwaardigheden van Antje Gerkes Lijfering (1795 – 1882). Zij klimt in de vroege 19e eeuw op van dienstmeid tot een Grote Dame en maakt, via haar kinderen, later ook andere armen rijk.

Antje Gerkes wordt tussen mei en augustus 1795 in de Hervormde Kerk van Zuidhorn gedoopt als dochter van Gerke Alberts uit Noordhorn (1773 – 1851) en Biewke Gerrits Nanninga uit Zuidhorn (1766 – 1832). Moeder Biewke is de oudste dochter van schoolmeester Gerrit Nanninga en dus van een zekere stand. Maar in februari 1795 trouwt ze in allerijl met de jonge Gerke - een typisch geval van een ‘moetje’. Gerke is in de verte verwant met de Lijferings, een rijk boerengeslacht in Zuidhorn, maar verdient zelf een schamele kost als dagloner. Stand en misschien ook schande maken, dat hij, zijn vrouw en hun kinderen gedoemd lijken tot een eenvoudig bestaan. Dochter Antje wordt dus, zoals het haar betaamt, dienstmeid of dienstmaagd en dat in huis bij Pieter Nanninga junior (1766 – 1819), arts te Zuidhorn en een volle

neef van haar moeder. Lang voordat de damesbladen zouden lispelen over het 'dienstbodenprobleem' en de kuisheid van hun burgerzonen, gebeurde daar wat er kon gebeuren: in mei 1818 treedt Antje Gerkes, 23 jaar oud, in het huwelijk met haar achteroom Pieter, die 29 jaar ouder is. In februari 1819 krijgt ze van hem een dochter, Elline (1819 – 1822). Of het het noodlot is of niet, we kunnen het niet weten. Maar een half jaar later al overlijdt de heelmeester van Zuidhorn op 53-jarige leeftijd. Zijn nog jonge vrouw laat hij geld, land, een huis aan de Nieuwstraat en een ingang bij de hogere kringen na. Bezit is goed, relaties zijn beter. Amper twee jaar later slaat Antje opnieuw een arts aan de haak. Hij is iets jonger dan zij én hij is de tweede zoon van een Friese arts / landbouwer met flinke bezittingen en een chique vrouw. Met deze Gerrit Posthumus junior krijgt Antje in tien jaar tijd nog eens vijf kinderen. Maar dan sterft ook hij, op *dinsdag den twaalfden April dezes jaars (1831) des avonds te vijf uren in behuizing 103, staande aan de nieuwe straat te Zuidhorn*. Daarmee is de dochter van de dagloner op haar 36e voor de tweede maal weduwe geworden en voor de tweede maal erfgenaam van een aanzienlijk fortuin. Over het vervolg van het verhaal is vaker geschreven: zij is de rijke weduwe Posthumus die met drie van haar haar ongehuwde kinderen steeds teruggetrokken leeft in Het Huis met de Leeuwen. Ze verzamelen daar kunst en kitsch, investeren hun fortuin in landerijen en in huizen en laten die door Duitse stukadoors allemaal wit kalken. Die teruggetrokken houding en dat excentrieke gedrag zou de nieuwsgierigheid van de dorpelingen hebben gevoed. Het zou me niet verbazen als ook de herkomst van het fortuin en de komaf Antje aanleiding hebben gegeven tot afgunst, roddel en kwaadsprekerij.

Ook het einde van dit verhaal is al bekend, maar maakt de cirkel hier mooi rond. Na de dood van Bieuwina Posthumus (1831 – 1913), de jongste dochter van de dienstmeid-dame, gaat namelijk een groot deel van haar enorme bezit in 1914 over naar de oude huisknecht Jogchum Offeringa (Zuidhorn 1843 – 1923), zoon van een straatarme timmerman aan het Kerkepad. Die laat het op zijn beurt in 1923 na aan zijn knecht, de boerenzoon Hemke Scheeringa (Sebaldeburen 1885 – Zuidhorn 1952). Ook die twee mannen worden zo van dubbeltjes kwartjes – wat ook in de 20e eeuw nog lang bijzonder is gebleven.

(Zie ook art. 'Huis met de Leeuwen' in dec.nr 2015 van het periodiek)

Wanneer Marinus Viets 65 was geworden

Dan zou Klaas Siekman nooit naar Zuidhorn gekomen zijn en zagen het dorp en met name de Gast er vandaag heel anders uit.

Een verhaal over leven en werken van de voortijdig overleden bouwkundige van het Waterschap Westerkwartier.

De Zuidhorner architect werd in 1853 geboren als zoon van Marinus Viets grofsmid te Wageningen en Petronella van Beest. Hij was de jongste uit een gezin van vijf. Zijn oudere broer Elie (1847-1921) genoot destijds bekendheid als rijwielhandelaar en sommige onderzoekers menen dat de familienaam *Viets* die elders ook als *Fiets* gespeld werd, de populaire soortnaam werd voor wat toen nog een vélôcîpède heette.

Marinus kwam na zijn opleiding, waar en hoe is onbekend, via Almelo naar Zuidhorn. Volgens een mededeling in de Leeuwarder Courant van 6 september 1883 was hij die maand benoemd tot 'opzigter' van het waterschap Westerkwartier in Groningen.

In de periode 1883 - 1905 zou Viets diverse gebouwen in en rond Zuidhorn ontwerpen, maar ook elders in het land ontstonden scheppingen van zijn tekentafel. Daarbij ging het vooral om bedrijfsgebouwen t.b.v. de opkomende zuivelindustrie.

Verliefd, verloofd, getrouwd

De vrijgezel Viets was 29 jaar toen hij uit Almelo naar het Noorden kwam. Nog in datzelfde jaar trouwde hij in Grijpskerk op 14 november met de even oude Frederika Poll. Zij was een van de dochters van de overleden Klaas Tjebbes Poll en diens vrouw Aafke Kornelis Poll van de boerderij de Westerhorn bij Grijpskerk.

Het feit dat er tussen de datum van Marinus' aanstelling en die van het huwelijk maar enkele maanden liggen doet vermoeden dat die twee elkaar al voor zijn benoeming gekend hebben. Maar het kan ook liefde op het eerste gezicht geweest zijn. Frederika's broer Tjebbe Poll was namelijk eigenaar en uitbater van het hotel café Poll in Grijpskerk, waar de jonge Viets in eerste instantie verbleef. Later heette dit etablissement hotel café Vogelenzang.

De familie Viets in Zuidhorn

Aanvankelijk woonde het jonge paar op adressen in Noordhorn waar zoon Marinus Nicolaas geboren werd (1884), en daarna in Zuidhorn (geboorte Nicolaas Frederik 1888). Rond 1890* verhuisde het gezin dan naar zijn definitieve bestemming: het statige pand dat Marinus naar eigen ontwerp aan de Gast in Zuidhorn had laten bouwen. In dit huis heeft het gezin 15 jaar lang, naar ik aanneem, een gelukkige tijd gehad. De jongens groeiden er op, Marinus werkte er in zijn bureau aan huis en Frederika verrichtte haar taken als moeder en huisvrouw. Helaas werd Marinus in 1905 ziek. En waarschijnlijk deed zijn toestand vermoeden dat het niet meer goed zou komen. Want nog tijdens zijn ziekte nam het waterschap voor hem een waarnemer aan: **Klaas Siekman**. Het herstel waarop men ongetwijfeld hoopte bleef inderdaad uit. Nog in datzelfde jaar overleed Marinus Viets, 51 jaar oud.

De stenen nalatenschap

Om een beeld te krijgen van zijn oeuvre heb ik de kranten uit de periode 1883-1905 doorzocht op de naam M. Viets. Deze speurtocht leverde samen met gegevens uit andere bronnen het volgende op: Zijn naam wordt vooral genoemd in advertenties van aanbestedingen. In een aantal gevallen is ook meteen duidelijk om welk huis of gebouw het gaat. Maar het zal nog een hele klus worden om álle in advertenties genoemde opdrachtgevers (tot 1905) aan een nog bestaand pand te koppelen. Zoveel is duidelijk: Marinus Viets heeft een gevarieerd aantal bouwwerken nagelaten, van schuur tot stoomzuivelfabriek. Daaronder zijn eigen huis aan de Gast nr. 4 waarmee hij destijds zijn visitekaartje heeft afgegeven. **.

** De huidige bewoner, Engbert Gotink, meent op grond van de datum op oude kranten achter het behang dat het huis in 1890 gebouwd werd. Als zijn veronderstelling juist is, heeft de familie Viets eerst nog elders in Zuidhorn gewoond, want uit de geboorteakte van zoon Nicolaas Frederik (1888) blijkt dat die hier wel geboren werd.*

***Bij de bouw van zijn huis gebruikte Viets volgens Gotink de beste materialen. Voor de kapconstructie koos hij niet de gebruikelijke geschildte boomstammetjes ('juffers') maar geschaafde grenen balken. En de vloertegels in de gang haalde hij persoonlijk - per spoor of schip? - uit België. Aldus de vroegere dienstbode Berendje Wester.*

Architect tussen Neo Classicisme en Jugendstil

In *Gisteren voor de lens* schrijft Job de Wit over Viets: '*Hij had een bepaalde bouwstijl. De herenbehuizingen, welke uit zijn tekenpen zijn gekomen, zijn zonder meer aan te wijzen*' (blz.92). Jammer genoeg laat Job de Wit het bij deze opmerking want **ik** had graag geweten waaraan ik de bouwsels van Viets zou moeten herkennen. Want slechts in een aantal gevallen lukte het om de naam van de opdrachtgever of -geefster te verbinden met een pand dat er nu nog staat. Enkele voorbeelden:

Noordhorn Langestraat 93/95. Bouwjaar 1886

Aanbesteding woonhuis met koetshuis en stalling aan de Rijksstraatweg te Noordhorn 1886 i.o.v. de weduwe R.J. Schuiringa van Balmahuizen, foto boven. 1891: Kerkstraat 3 Zuidhorn voor bakker Rietsema. Het huis kwam in de plaats van het afgebrande pand. In datzelfde jaar ontwierp hij ook een woonhuis met stalling voor J. Tillema aan de Rijksstraatweg 97 in Noordhorn. Voor zover er een generalisatie te maken is luidt die als volgt: De woonhuizen die Viets voor zijn opdrachtgevers ontwierp waren van het neoklassieke type. En ze hadden soms flinke schuren die niet alleen plaats boden aan het gerij, maar vaak ook aan paarden of zelfs vee. Zoals het zojuist genoemde huis aan de Langestraat in Noordhorn. Vanaf ongeveer 1895 veranderen zijn ontwerpen. In de plaats van stucversieringen gebruikt hij nu tegelmozaïeken, b.v. boven de ramen. Zoals bij Langestraat nr. 91 en het gemeentehuis van Aduard.

Een echte Viets? Of toch niet?

Er zijn nog al wat oude panden in Noord en Zuidhorn waarvan gevelversiering, dakuitbouw en daklijsten de indruk wekken dat Viets de architect van het huis was. Dat lijkt op het eerste gezicht uitgesloten, omdat de huizen er al vóór 1884 stonden. Maar: bij nader inzien zou Marinus het huidige aanzien toch wel eens bepaald kunnen hebben. De Gast 44 (zie achterflap), destijds bewoond door dhr. Boon, is een voorbeeld van een bestaand huis dat van hem een 'upgrade' kreeg. In het bericht van aanbesteding is sprake van een het aanbrengen van stucversieringen, deuromlijstingen en het construeren van een arkeneel. Deze fabrieksdirecteur Boon was waarschijnlijk een van de meer bemiddelde inwoners die in die jaren hun bestaande huizen lieten verbeteren en verfraaien.

Overheidsgebouwen

Vaak was een gemeentebestuur of het waterschap zijn opdrachtgever. Viets ontwierp het sluiswachtershuisje in Kommerzijl, maar ook de gemeentehuizen van Grijpskerk (1887), Aduard en Oldehove. En, gelet op de overeenkomsten met het eerste gemeentehuis van Grijpskerk, zou ook eerste gemeentehuis van Niekerk van zijn hand kunnen zijn.

Gemeentehuis Aduard 1902 met tegelmozaïeken boven de ramen. Vijf jaar eerder ontwierp Viets ook dat van Oldehove waarbij hij dezelfde versiering toegepaste. Beide gebouwen staan er nog.

Zuivelfabrieken

Rechts de afbeelding van de gedenksteen op de sokkel van de schoorsteen van de eerste zuivelfabriek in De Groeve bij Zuidlaren. Met de naam van de architect Marinus Viets. Hij verwierf landelijke bekendheid met zijn ontwerpen voor 'melkfabrieken' die in die jaren overal verrezen. En ik vraag mij af of dit specialisme misschien te maken had met zijn opleiding en met een vroegere (industriële?) werkkring in Almelo. Een achtergrond die anders was dan die van zijn opvolger Klaas Siekman, die uit de wereld van de aannemerij voortkwam. Bij een inventarisatie van de aanbestedingen tussen 1880 en 1900 kwam ik op tenminste negen fabrieken die hij tekende. De eerste was die in Brittil in 1891. Daarna volgden Aduard, Grijpskerk en Zuidlaren (De Groeve). Maar ook verder weg in Ede, Vreeland, Breukelen, of Eefde bij Zutphen verrezen 'zijn' stoomzuivelfabrieken.

De fabriek bij de Groeve kwam rond 1893 in bedrijf. De sokkel van de schoorsteen is er nog te bekijken. Hij overleefde afbraak en nieuwbouw. Dezelfde schoorsteen -een beproefd ontwerp- zien we terug op foto's van de andere fabrieken van Viets.

Stoomzuivelfabriek in Ede. Het pakhuis links vertoont sterke gelijkenis met dat van de oude zuivelfabriek in Brilt. De schoorsteen rechts is een broer van die in De Groeve.

De familie Viets in Zuidhorn, een mager verhaal

Ik had u graag iets meer verteld over de man, zijn leven en zijn gezin. Daarbij zouden enkele foto's welkom zijn geweest. Jammer genoeg lukte het tot nu toe niet om contact te krijgen met een van zijn nakomelingen. Ook een e-mail wisseling met C. Viets die zich bezighoudt met het uitpluizen van de geschiedenis van zijn familie, leverde niets extra's op. Zoveel weet ik: Het echtpaar had twee zonen, Marinus en Nicolaas. De oudste studeerde in Delft elektrotechniek en was daarna in dienst bij de 'Maatschappij tot aanleg en exploitatie van laagspanningsnetwerken in Groningen' en woonde bij zijn moeder aan de Gast. De jongste zoon Nicolaas Frederik koos voor een loopbaan bij de belastingdienst. Hij verliet de provincie en werkte in de loop van de jaren op verschillende plaatsen in zuid (west) Nederland.

In 1919 sloeg het noodlot in huize Viets opnieuw toe. De veelbelovende jonge ingenieur, die op het punt van trouwen stond, overleed op 34-jarige leeftijd aan de gevolgen van een hartaanval. Een drama dat zich in Groningen voltrok tussen Heerestraat en Vismarkt in het 'Het Koude Gat'.

Vanaf dat jaar woonde de weduwe Viets alleen in het grote huis aan de Gast, bijgestaan door haar trouwe hulp Berendje (Bé) Wester * die als jong weesmeisje bij de familie in dienst was gekomen.

Frederika Poll stierf in 1925, 70 jaar oud. In haar wilsbeschikking stond dat Berendje, als het zover zou zijn, bij de familie Viets begraven moest worden. Hetgeen in 1980 geschiedde.

Het graf van Berendje Wester naast dat van de familie Viets, op de oude begraafplaats aan de Jellemaweg.

* Bé (Berendje) Wester (1895-1980) was in 1978 nog eens op bezoek in het huis en vertelde de bewoners, de heer en mevrouw Gotink, dat het destijds de bedoeling was dat zij haar betrekking in het huis zou voortzetten bij de zoon en diens toekomstige vrouw Tiete Oberman. Marinus' plotselinge dood zette een streep door dat voornemen. Gotink vertelde: 'Bé was een klein mensje, dat toen de volgende dingen vertelde: Mijnheer Viets, of zijn voorouders kwamen uit 'Duutslan'. (Dat klopt: de overgrootvader van Marinus Viets was de smid Wilhelm Vits, afkomstig uit het Duitse Rheydt bij Mönchen Gladbach. De familienaam was afgeleid van die van het lokale klooster dat gewijd was aan St. Vitus). Bé was lovend over mevrouw Viets. Over het huis vertelde ze dat er 'allemaal' bedsteden waren die (al) niet meer gebruikt werden toen zij er werkte. En dat achter de zuidelijke (voor-)kamer het kantoor van mijnheer Viets was. Het had een aparte ingang aan de zuidkant. Nu zit hier een raam. In de keuken (of er boven) was een rookkast. Bij het huis waren een regenkelder en een welput.

Boven : De Gast 4, het huis dat Marinus Viets in 1890 liet bouwen

Onder : De Gast 44, een ouder huis waaraan de architect in 1890 in opdracht van de eigenaar S.Boon een eigentijds aanzien gaf

